

Oświatowe i edukacyjne

ASPEKTY DZIAŁALNOŚCI WYDAWNICZEJ

w XIX i początkach
XX wieku

pod redakcją
Iwonny Michalskiej
i Grzegorza Michalskiego

EDUKACJA. HISTORIA WYCHOWANIA

Oświatowe i edukacyjne

ASPEKTY DZIAŁALNOŚCI WYDAWNICZEJ

w XIX i początkach
XX wieku

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

[Kup książkę](#)

Oświatowe i edukacyjne

ASPEKTY DZIAŁALNOŚCI WYDAWNICZEJ

w XIX i początkach
XX wieku

pod redakcją
Iwonny Michalskiej
i Grzegorza Michalskiego

EDUKACJA. HISTORIA WYCHOWANIA

 WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Łódź 2016

[Kup książkę](#)

Iwonna Michalska – Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk o Wychowaniu
Katedra Historii Wychowania i Pedeutologii, Pracownia Historii Oświaty
91-408 Łódź, ul. Pomorska 46/48

Grzegorz Michalski – Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk o Wychowaniu
Katedra Historii Wychowania i Pedeutologii, 91-408 Łódź, ul. Pomorska 46/48

RECENZENT

Stefania Walasek

REDAKTOR INICJUJĄCY

Urszula Dzieciatkowska

REDAKTOR WYDAWNICTWA UŁ

Bogusław Pielat

SKŁAD I ŁAMANIE

Munda – Maciej Torz

PROJEKT OKŁADKI

Katarzyna Turkowska

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Depositphotos.com/amebar

© Copyright by Authors, Łódź 2016

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2016

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.07031.15.0.K

Ark. wyd. 14,2; ark. druk. 13,125

ISBN 978-83-8088-112-9

e-ISBN 978-83-8088-113-6

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. (42) 665 58 63

[Kup książkę](#)

Spis treści

Wstęp	7
-------------	---

Część pierwsza

Upowszechnianie wiedzy, kultury i informacji o życiu społecznym

Magdalena Kwiatkowska – Publikacje naukowe o charakterze edukacyjnym w repertuarze firmy Gebethner i Wolff do I wojny światowej	13
Ewa Barnaś-Baran – Działalność drukarni w Rzeszowie w okresie autonomii galicyjskiej na rzecz popularyzacji wiedzy	29
Eleonora Sapia-Drewniak – Upowszechnianie kultury polskiej przez Bronisława Koraszewskiego wydawcę „Gazety Opolskiej” na Śląsku na przełomie XIX i XX stulecia.....	43
Ewa Andrysiak – „Kalendarz na Szkołę Rzemiosł w Kaliszu” (1907–1911) jako przykład inicjatywy edytorskiej wspierającej szkolnictwo polskie w latach zaborów	53

Część druga

Propozycje lektur dla czytelników w różnym wieku

Marta M. Kacprzak – Dzieła Adama Mickiewicza w książce dla dzieci i młodzieży do 1918 r. Inicjatorzy przedsięwzięć wydawniczych – wydawcy – wydawnictwa – drukarze w trosce o oświatę i kulturę polską pod zaborami	73
Aneta Bóldyrew – Edukacyjne walory „powieści sowizdrzalskiej”. Literatura kramarska i brukowa w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX w. i jej wydawcy.....	101
Agnieszka Wandel – Francuska książka popularnonaukowa w repertuarze polskich oficyn wydawniczych przełomu XIX i XX wieku	115
Renata Bednarz-Grzybek, Katarzyna Kabacińska-Łuczak – Wydawcy i redaktorzy czasopism katolickich dla dzieci i młodzieży w latach 1864–1914	135
Anna Mamulska – Wielkopolscy wydawcy polskiej prasy dla dzieci w XIX wieku	153

Część trzecia
Z myślą o nauczycielu i szkole

Ewa Danowska, Łukasz Romaniuk – „Reforma Szkolna” (1904, 1913) i jej twórca Adam Szymański	169
Izabela Krasieńska – Wydawnictwa periodyczne Krajowego Ogniska Nauczycielskiego we Lwowie (1904; 1906–1910)	179
Krzysztof Walczak – Teodor Waga i edycje jego podręczników. Przyczynek do dziejów polskich książek do nauczania historii	191
Artur Jazdon, Krystyna Jazdon – Poznańskie XIX-wieczne podręczniki i literatura służąca edukacji jako efekt konkursów wydawniczych	197

Wstęp

Działalność oficyn wydawniczych stanowi obszar badań wielu dyscyplin wiedzy. Podejmują je najczęściej historycy, bibliolodzy, bibliotekoznawcy i prasoznawcy. Sporadycznie bywają również przedmiotem zainteresowania badaczy dziejów wychowania. Zajmowanie się problematyką firm edytorskich przez przedstawicieli wielu nauk powoduje częste występowanie przypadków „krzyżowania”, „stykania”, a nawet częściowego „nakładania” się eksplorowanych obszarów, co wcale nie oznacza, że za każdym razem następuje odkrywanie tych instytucji i ich funkcjonowania na nowo. Każdy z uczonych reprezentujących różne dyscypliny koncentruje swoje poszukiwania na nieco innych aspektach. Dla historyków wychowania najistotniejsze są wszelkie kwestie mające wymiar oświatowy i edukacyjny. I choć ważne są pytania: Kim był wydawca? Jakie miał przygotowanie fachowe? W jakich warunkach prowadził swoją działalność? Jaki był profil programowy instytucji edytorskiej? Jakie były nakłady? Do kogo adresowano poszczególne publikacje? Na jakim terenie je rozprowadzano? – na które nie zawsze, z powodu braku materiałów źródłowych, można wyczerpująco odpowiedzieć, to niezależnie od nich, zwykle pierwszoplanową sprawą staje się oferta wydawnicza, której zawartość treściowa przesądza o decyzji prowadzenia kwerend i analiz.

Zamiarem redaktorów tej publikacji było zachęcenie badaczy z różnych środowisk akademickich w kraju do podjęcia poszukiwań historyczno-pedagogicznych zmierzających do ukazania dorobku działalności wydawniczej na rzecz rozwoju oświaty, edukacji i kultury. Mówiąc o działalności wydawniczej mamy na myśli nie tylko aktywność profesjonalnych firm edytorskich, ale również bardziej lub mniej znane redakcje periodyków, instytucje i stowarzyszenia społeczne, które miały swój udział w oddziaływaniach na czytelników.

Niniejsza książka jest kontynuacją problematyki, która podjęta została kilka lat wcześniej i zaowocowała ukazaniem się w 2014 r. dwóch publikacji pod wspólnym tytułem *Działalność instytucji wydawniczych na rzecz oświaty i edukacji*¹. Stanowi ona pierwszą z kolejnych dwóch monografii, w których zamieszczono opracowania dokumentujące udział poszczególnych ośrodków edytorskich w „oświecaniu” i szeroko pojmowanym wychowaniu społeczeństwa. Składają się

¹ *Działalność instytucji wydawniczych na rzecz oświaty i edukacji w XIX i początkach XX wieku*, red. I. Michalska i G. Michalski, Łódź 2014; *Działalność instytucji wydawniczych na rzecz oświaty i edukacji w XX i w pierwszych latach XXI wieku*, red. I. Michalska i G. Michalski, Łódź 2014.

na nią teksty dotyczące inicjatyw edytorskich podejmowanych na ziemiach polskich w XIX i pierwszych latach XX wieku. W kolejnej pozycji znajdują swoje miejsce wyniki badań obejmujących ofertę księgarską w XX i początkach XXI wieku².

Na oddawany do rąk czytelnika tom składa się 13 artykułów ujętych w trzech wyodrębnionych grupach tematycznych. Cześć pierwszą, poświęconą propagowaniu przez wydawnictwa wiedzy, kultury i wiadomości o otaczającym społecznym świecie, otwiera opracowanie Magdaleny Kwiatkowskiej, w którym przedstawiona została oferta oficyny Gebethnera i Wolfa w zakresie piśmiennictwa o charakterze edukacyjnym do roku 1914. Wspierało ono kształcenie młodzieży na poziomie szkolnictwa średniego i wyższego, szerzyło fachowe informacje wśród ludzi różnych zawodów, kierowało do inteligencji treści o najnowszych osiągnięciach naukowych. Inicjatywy na rzecz upowszechniania wiedzy podejmowane przez rzeszowskie drukarnie Jana Andrzeja Pelara i Edwarda Arvaya w okresie autonomii galicyjskiej nakreśliła Ewa Barnaś-Baran. Wskazała, że instytucje te koncentrowały się głównie na wydawaniu czasopism i innych druków, w których kierowano do czytelników wiadomości z zakresu prowadzenia gospodarstw domowych, higieny życia codziennego, skutków nadużywania alkoholu, a także na temat wydarzeń lokalnych i krajowych, aktywności organizacji i stowarzyszeń na rzecz dobra publicznego. Eleonora Sapia-Drewniak przypominała ważną rolę Bronisława Koraszewskiego, wydawcy „Gazety Opolskiej” w krzewieniu kultury polskiej na Śląsku pod koniec XIX i w początkach XX w. Autorka szczegółowo skupiła się na wątkach związanych z szerzeniem przez jego dziennik języka polskiego i oświaty, wyjaśnieniem problemów narodowościowych, budzeniem uczuć patriotycznych oraz popieraniem i wzmacnianiem religijności polskiej ludności regionu opolskiego. Z kolei wyniki dociekań Ewy Andrysiak nad „Kalendarzem na Szkołę Rzemiosł w Kaliszu”, ukazującym się w latach 1907–1911, jednoznacznie pokazują, że w wydawnictwie, które miało wspierać finansowo szkolnictwo zawodowe, oprócz zamieszczania utworów literackich, poruszano zagadnienia oświatowe, historyczne, etnograficzne, językowe i społeczne.

W części drugiej znalazły się artykuły ukazujące rodzaje propozycji wydawniczych kierowanych przez firmy edytorskie do dzieci, młodzieży i dorosłych. O dziełach Adama Mickiewicza drukowanych na ziemiach polskich pod zaborami, adresowanych do młodych odbiorców, pisze w swym opracowaniu Marta M. Kacprzak. Z przeprowadzonych badań jasno wynika, że podejmowano szereg przedsięwzięć zarówno w postaci oddzielnych, jak i seryjnych publikacji, mających na celu zapoznanie młodego pokolenia z twórczością narodowego wieszcza. Na przeciwnym biegunie literatury pięknej plasowano piśmiennictwo kramarskie i brukowe, zwane także tandetnym, odpustowym, straganiarskim, jarmarcznym, prymitywnym czy dla niewyrobionego czytelnika. W ten nurt pisarstwa wpisuje się „powieść sowizdrzalska”, której wydawców w Królestwie Polskim przełomu XIX i XX w. oraz walory edukacyjne uczyniła przedmiotem rozważań Aneta Bołdyrew. Jeszcze inna odmiana literatury znalazła się w obszarze zainteresowań Agnieszki

² *Oświatowe i edukacyjne aspekty działalności wydawniczej w XX i pierwszych latach XXI wieku*, red. I. Michalska i G. Michalski, Łódź 2016.

Wandel. Skoncentrowała się ona na francuskich książkach popularnonaukowych dla młodzieży, przetłumaczonych w latach 1863–1917 na język polski oraz na najpopularniejszych we Francji pracach, które znalazły się w ofercie polskich wydawnictw.

Niezależnie od edycji książkowych, materiału czytelniczego dzieciom i młodzieży dostarczały również czasopisma. Ich inicjatorom i założycielom poświęcone zostały dwa kolejne teksty. Renata Bednarz-Grzybek i Katarzyna Kabacińska-Łuczak zaprezentowały periodyki katolickie dla młodych odbiorców, ukazujące się na ziemiach polskich pod zaborami od zakończenia powstania styczniowego do wybuchu pierwszej wojny światowej. Dokonały ich podziału na wydawane przez Kościół katolicki oraz katolików świeckich. Natomiast Anna Mamulska zgłębiła problem XIX-wiecznych edytorów prasy dla dzieci z terenu Wielkopolski, odpowiadając na pytania: Kim byli wydawcy prasy dla dzieci? Jakie stawiali sobie cele? Jakie warunki towarzyszyły wydawaniu czasopism dla najmłodszych? Jakie były rezultaty działalności edytorskiej?

Ostatnia część książki przywołuje wydawnictwa powstałe z myślą o nauczycielu i szkole. Takimi były periodyki – „Reforma Szkolna” oraz „Hasło Nauczycielskie” i „Byt”. Na pierwszym z nich, ukazującym się w Krakowie w 1904 i 1913 r. dzięki wysiłkom redaktora Adama Szymańskiego i patronatowi Towarzystwa „Zreformowanie Wychowania i Nauczania” uwagę swoją skupili Ewa Danowska i Łukasz Romaniuk. Z przeprowadzonych dociekań wynika, że głównym celem pisma stało się zaznajamianie nauczycieli z nowymi osiągnięciami zachodniej pedagogiki oraz wzbudzanie potrzeby dokonywania zmian w edukacji szkolnej. Dwa następne tytuły, sygnowane przez Krajowe Ognisko Nauczycielskie we Lwowie, powstałe na początku XX w., zanalizowała Izabela Krasieńska. Z ustaleń Autorki wynika, że periodyki informowały środowisko o działalności tej organizacji, wspierały planowane projekty socjalne, donosiły o kursach dla kandydatów na nauczycieli oraz trudnym położeniu materialnym osób pracujących w ludowych szkołach wiejskich, popierały handel i drobny przemysł krajowy.

Istotną pomoc w funkcjonowaniu szkoły zawsze stanowiły wydawnictwa podręcznikowe. Artykuł Krzysztofa Walczaka pokazuje losy książki do nauczania historii pt. *Krótkie zebranie historii i geografii polskiej* Teodora Wagi, która pod zmienionym tytułem, udoskonalana na przestrzeni lat, doczekała się wielu wznowień dokonanych przez uznanych wydawców i drukarzy, służąc uczniom i nauczycielom w ostatnich dziesięciokach lat wieku XVIII i w pierwszej połowie XIX. Natomiast Artur Jazdon i Krystyna Jazdon odtworzyli dzieje konkursów wydawniczych na podręczniki i materiały przydatne w edukacji, które ogłaszano w XIX w. na terenie Poznania. Przeprowadzone przez Autorów studia ujawniły, że nie cieszyły się one zbyt wielką popularnością, a ich rezultaty nie zawsze były zgodne z oczekiwaniami inicjatorów.

Redaktorzy

Część pierwsza

Upowszechnianie wiedzy, kultury i informacji o życiu społecznym

MAGDALENA KWIATKOWSKA*

Publikacje naukowe o charakterze edukacyjnym w repertuarze firmy Gebethner i Wolff do I wojny światowej

Jedna z największych i najprężniej działających oficyn wydawniczych w drugiej połowie XIX i pierwszej połowie XX w. zapisała się w dziejach polskiego rynku książki jako edytor kompetentny, doskonale zorientowany w potrzebach publiczności czytającej, zaangażowany w promocję rodzimej literatury. Umiejętność godzenia strony handlowej z pracą na polu kultury stała się jej znakiem rozpoznawczym, podobnie jak rozmiary oferty książkowej dla wszystkich i dla każdego. Rozwój oficyny prowadził od księgarni sortymentowo-nakładowej, komisjonera i firmanta dla wydawców pomniejszych do wielkiego wielozadaniowego przedsiębiorstwa. W przełomowych dla polskiego ruchu wydawniczego latach 70. XIX w. Gebethner i Wolff w celu zwalczania konkurencji doprowadzili do zawiązania się Spółki Wydawniczej Księgarzy z właścicielami największych firm warszawskich. W tym też czasie rozpoczęli budowę filii przedsiębiorstwa w Krakowie; odtąd – aż do powstania wolnej Polski – działalność wydawniczą prowadzono równolegle po dwóch stronach kordonu między Królestwem Polskim a Galicją, w odmiennych warunkach ekonomicznych, cenzuralnych i prawnych¹.

Celem szkicu jest próba opisu sposobu kształtowania repertuaru wydawniczego wspomagającego procesy edukacyjne młodzieży uczącej się i studiującej oraz oferty adresowanej do wykształconej części społeczeństwa śledzącej postępy nauki i piśmiennictwo uprawianych zawodów – w warunkach istniejących do 1914 r. Materiał bibliograficzny, wyodrębniony według kryterium celu,

* Dr, Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny, Katedra Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej, 90-236 Łódź, ul Pomorska 171/173.

¹ J. Muszkowski, *Z dziejów firmy Gebethner i Wolff. 1857–1937*, Warszawa 1938; M. Mlekicka, *Wydawcy książek w Warszawie w okresie zaborów*, Warszawa 1987, s. 45–46 i n.; biogramy właścicieli oficyny autorstwa K. Konarskiej i F. Pieczętkowskiego w: *Słownik pracowników książki polskiej* (dalej: SPKP), Warszawa–Łódź 1972, s. 249–253, 977–979.

przeznaczenia czytelniczego i poziomu opracowania, obejmuje piśmiennictwo o charakterze edukacyjnym – zarówno w rozumieniu węższym, związanym z kształceniem w ramach powołanych w tym celu instytucji, jak i w rozumieniu szerokim, odnoszącym się do informacji specjalistycznej, upowszechnienia osiągnięć nauki i kształtowania przekonań inteligencji. Uwzględniając zależność polityczną instytucji edukacyjnych oraz charakter pisarstwa oświatowego i naukowo-dydaktycznego epoki postyczeniowej, uzasadnione wydaje się włączenie do badanego zestawu publikacji oprócz podręczników akademickich wybranych podręczników przeznaczonych dla szkół średnich (np. książek Wacława Nałkowskiego i Tadeusza Korzona). Obok lektur profesjonalistów w zawodach wymagających specjalistycznego wykształcenia i stałego uzupełniania wiedzy w zakresie wykonywanego zawodu, wybrano też książki adresowane do samouków i lektury inteligencji końca XIX i początków wieku XX, upowszechniające zdobycze nauk humanistycznych, społecznych, przyrodniczych i stosowanych.

Ilościowe ujęcie dorobku oficyny Gebethnerowskiej jest dziełem Jana Muszkowskiego. W jubileuszowej monografii zamieścił on tabelaryczne zestawienie nakładów własnych firmy warszawskiej i jej krakowskiej filii działającej od połowy lat 70. XIX w. pod nazwą G. Gebethner i Spółka². Zestawienie to rok po roku ukazuje liczbę publikacji wydanych w ciągu osiemdziesięciu lat (1858–1937); do 1914 r. nakładem obu placówek ukazało się 3615 tytułów, odnotowanych w ramach 26 działów. Poza zakresem niniejszego szkicu z założenia pozostają publikacje opisane w czterech najliczniejszych działach: Literatura piękna (1215 tytułów – 33,6%), Książka dzieci i młodzieży (576 tytułów – 15,9%), Książki szkolne (580 tytułów – 16%), Wydawnictwa ludowe (240 – 6,6%). Z uwagi na znikomą liczbę książek spełniających przyjęte kryteria, badaniem nie objęto *en gros* działu grupującego książki treści teologicznej, religijnej i dewocyjnej (306 – 8,5%). Pomijając nadto *varia*, do rozpatrzenia pozostała zawartość dwudziestu działów obejmujących w sumie 680 tytułów, tj. niepełne 19% produkcji oficyny w latach 1858–1914. Najliczniejsze wśród nich to: Historia i nauki pomocnicze (107 tytułów), Teatr. Muzyka. Śpiew. Kinematograf (77), Rolnictwo. Hodowla i weterynaria. Gospodarstwo domowe (76), Matematyka. Nauki przyrodnicze (71), Geografia. Krajoznawstwo. Podróże. Przewodniki (70 tytułów, z dużą liczbą map), Nauki społeczne. Polityka. Publicystyka (61), Teoria i historia literatury. Krytyka literacka (56), Pedagogika. Szkolnictwo (37), Medycyna. Higiena (27), Wychowanie fizyczne. Gry i zabawy. Sporty (21). W pozostałych dziesięciu działach cytowane zestawienie notuje od jednej (Językoznawstwo i filologia) do szesnastu pozycji (Sztuki plastyczne), w sumie 77 tytułów.

Publikacje naukowe o charakterze edukacyjnym stanowiły oczywiście tylko część zawartości dwudziestu wyodrębnionych działów. Wewnętrzne proporcje układały się odmiennie w różnych dziedzinach wiedzy. W zespole książek z zakresu literaturoznawstwa opracowania tego typu osiągnęły aż 50%, równoważąc liczne ujęcia monograficzne i zbiory studiów. Wśród publikacji z dziedziny pedagogiki i szkolnictwa opracowania o charakterze edukacyjnym stanowiły 46%.

² J. Muszkowski, *Z dziejów...*, tablica wklejona na końcu książki.

Podręczniki, kompendia dla specjalistów, fachowe poradniki miały stosunkowo duży udział w grupie książek rolniczych (ponad 38%), niewiele mniejszy wśród publikacji z zakresu nauk przyrodniczych (ok. 34%). W historiografii, najobficiej reprezentowanej u Gebethnera i Wolffa, książki służące edukacji stanowiły 25% publikacji; w tym dziale wyraźnie dominowały specjalistyczne rozprawy, studia źródłowe, antologie przyczynków drukowanych pierwotnie w periodykach. Obraz ilościowy badanej części piśmiennictwa z dziedziny nauk społecznych (14,5%) zakłada obfita oferta publicystyki z lat 1905–1907 i duża liczba prac o charakterze doraźnym.

Jak zauważył Jan Muszkowski, początki działalności wydawniczej Gebethnera i Wolffa wiązały się z niewielkim zespołem publikacji ogłoszonych pod koniec lat 50. XIX w. na zlecenie Towarzystwa Rolniczego w Królestwie Polskim (1858–1861). Książki wydawane pod auspicjami organizacji kierowanej przez Andrzeja Zamoyskiego nawiązywały do polityki gospodarczej Towarzystwa i do programu oświatowego „Roczników Gospodarstwa Krajowego” (1842–1864) kierowanych przez tegoż polityka³. Współpraca z organizacją krótkotrwałą, lecz silnie oddziałującą na środowisko ziemiańskie, pozwoliła oficynie włączyć się w nurt publikacji edukacyjnych i poradnikowych adresowanych do rolników-ziemian. Piśmiennictwo różnych działów rolnictwa weszło do repertuaru wydawniczego oficyny na stałe, choć nigdy nie zajmowało w nim wysokiej pozycji (w latach 1858–1914 stanowiło zaledwie 2,1% oferty).

Podjmując współpracę z Towarzystwem Rolniczym, jednym z czołowych w tym czasie podmiotów opiniotwórczych, właściciele nowej oficyny określili na dalszą przyszłość charakter związków ze środowiskiem specjalistów upowszechniających wiedzę fachową, nie tylko z dziedziny agronomii. Jako nakładcy włączali się w przedsięwzięcia inicjowane przez instytucje, redakcje czasopism i prac zbiorowych, nieformalne grupy osób, autorów – o dorobku uznanym w kręgach specjalistów i zarazem cennym dla społeczeństwa. Preferowali opracowania do pewnego stopnia innowacyjne, publikowane w formie kompendiów, przewodników, popularnych poradników, adresowane do stosunkowo szerokiej publiczności oczekującej tego typu publikacji. W połowie XIX w. i później takimi sprawdzonymi odbiorcami byli właściciele ziemscy i administratorzy ich dóbr. Zespół publikacji rolniczych ogłoszonych do 1914 r. sumptem oficyny pozwala przypuszczać, że wydawcy podtrzymywali kontakty z kręgiem Zamoyskich. Z ordynacją Zamojską związany był Modest Laurysiewicz⁴, tłumacz m.in. *Uprawy roślin gospodarskich*

³ M. Wigluszowa, „Roczniki Gospodarstwa Krajowego” (1842–1864) – pierwsza większa zbiorowa inicjatywa wydawnicza rolników polskich, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej” 1972, Seria B, z. 23, s. 74–78.

⁴ Modest Laurysiewicz (1830–1889), absolwent medycyny Uniwersytetu Wroclawskiego (1862), plenipotent Ordynacji Zamojskiej; współpracownik *Encyklopedii rolnictwa i wiadomości związek z nim mających*, red. J. T. Lubomirski, E. Stawiski, S. Przysański (1873–1879). „Biesiada Literacka” 1890, nr 20; „Przegląd Techniczny” 1913, nr 32; K. Estreicher, *Bibliografia polska XIX stulecia*, t. 2, Kraków 1874, s. 554; M. Wigluszowa, *Tłumaczenia książek obcych w polskiej literaturze rolniczej XIX wieku*, „Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej im. H. Kołłątaja w Krakowie” 1985, nr 196, Historia Rolnictwa, z. 7, s. 59.